

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Филологиялық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 1 (2021)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области лингвистики, и языкознания

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/MPRM4825>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анессова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/XSEZ3721>

*А. Қ. Тұрышев, Г. К. Әбішева

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДЕГІ САНДАР СЫРЫ ӘЛЕУМЕТТЕНУІ

Мақалада мақал-мәтелдердің зерттелуі, зерттеушілердің мақал-мәтелдерді теориялық тұрғыда бір-бірінен ажыратқан көзқарастары, оның ішінде сан есімдермен байланысты мақал-мәтелдердің жүйелі ғылыми тұрғыда тұңғыш рет қарастырылып отырғанын айтуға болады. Мұның ішінде: жеті, тоғыз, қырық жеті т.б. киелі сандардың да табиғаты ашылған. Мақал мен мәтелдердің айырмашылығы және Киелі сандарға байланысты ММ зерттелуі. Киелі сандар сыры. Б. Шалабаев алғаш рет қазақ ММ малшылық, аңшылық және егіншілік секілді негізгі тақырыптарға бөліп, олардың тәрбиелік, білім берерлік мәнін анықтайды.

Кілтті сөздер: мақалдар, мәтелдер, сандар, киелі сандар, жеті, тоғыз, қырық жеті, кітап, жұмбақ, нақыл сөз, баспасөз, ауызекі, мысал, араб сөзі, парсы сөзі, мақала т.б.

Кіріспе

Мақал-мәтелдердің зерттелуі және жариялануы және Мақалдар мен мәтелдердің айырмашылығы. Ескерту: Мақал-мәтелдерді бұдан былай қысқартып ММ – деп жазатын боламыз. В. И. Даль «Мәтел, халық сөзімен айтқанда – гүл, ал мақал – дән» – деген болатын. Қазақ жиналып, қағаз бетіне түсіру, баспасөз арқылы жариялау ХІХ ғасырдың екінші жартысында басталды. Бір қызығы, неге екені белгісіз зерттеушілер мына құнды дерекке күні-бүгінге дейін көңіл аудармағаны байқалады: «Түркістан уалаятының газетінің» 1875 жылғы 6 санында қазақ жұмбақтары мен мақалдары берілсе, Бабажанов Қожасалық казактың мақал-мәтелдерін сол газеттің 1876–1877 жылғы сандарында бастырған. Торғай облысынан жиналған қазақ мақалдары «Дала уалаятының газетінде», «Қазақ қарияларының мақал сөздері» «Айқап» журналында жарияланған. Б. Дауылбаев Торғай елдерінен жинап «Қазақтың мақалдарын», М. Ешмұхаметов халық аузынан жазып алған 258 мақалын бастырған. Газет-журнал бетінде қазақтың төл мақал-мәтелдері көптеп

басылуымен қатар, басқа елдің де мақал-мәтелдерінен аудармалар орыс тілінде, одан қазақ тіліне аударылып беріліп отырған. Мына көрсеткіште кімдер ММ қарастырды жазылған: [1, 10–11], [2, 231, 232, 564, 566, 567], [3], [4, 5, 15], [5], [7, 50]. [6, 262]; [7, 146, 155, 156, 231–234, 234–238, 245, 296]; [8, 40–103]; [9, 77–78]; [14, 8–10].

Зерттеудің нысаны: ММ киелі сандардың мәні мен қызметін анықтау.

Зерттеудің пәні: Лексикология, фразеология ғылыми пәндеріндегі ММ функциясын анықтау.

Мақсаты: ММ киелі сандардың атқарып тұрған рөлін көрсету.

Міндеттері:

ММ жинағындағы алынған материалдарды теориялық тұрғыда дәлелдеу.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі. Б. Шалабаев алғаш рет қазақ ММ малшылық, аңшылық және егіншілік секілді негізгі тақырыптарға бөліп, олардың тәрбиелік, білім берерлік мәнін анықтайды [10, 117]. М. Ғабдуллин: Ең алдымен, әдебиеттік жағынан алғанда, мақал үлкен толғау, образ арқылы берілген логикалық ой қорытындысы болып келеді [9, 78]. Ә. Қоңыратбаев: Мақалда ойдың тезисі мен дәлелдемесі бірлеседі: «Ұрлық түбі – қорлық». Мәтелде соның бірі ғана болады [11, 65]. Т. Қордабаев: Қазіргі әдеби тіліміздегі сияқты мақал-мәтелдерде де бастауыш пен баяндауыш сөйлемнің негізгі, оның ұйытқысы функциясында қолданылған [12, 211]. Н. Оралбаева, Ғ. Мадина, А. Әбілқабов: Мақал мен мәтелдің мағына жағынан өзара айырмасы болады [13, 92]. Б. Адамбаев: Мақал аяқталған бір тиянақты ойды білдіреді, өз алдына тұрып та дербес мағына береді [14, 15]. Қ. Жарықбаев мақал-мәтелдерден танымның сезімдік және ақыл-ой басқыштарының бір-бірімен байланысы туралы айтылған қызықты жайттарды да көптеп кездестіруге болады – дейді [15, 53]. Ғ. Қалиев. Ә. Болғанбаев: Мақал дегеніміз – халықтың ғасырлар бойғы дүниетанымы, тәжірибесі жинақталып берілген, мазмұны жағынан ғибрат, өсиет сияқты, ізгі қасиеттерді уағыздайтын, құрылымы жағынан әрі көркем, әрі ырғақты, ықшам нақыл сөз [16, 197–198]. Ә. Қайдар: Сонымен, мақал-мәтелдің жалпы мағынасы оның құрамындағы компоненттерінің (мақал және мәтел) тура мағыналарынан туындаса, мәтелдердің жеке мағынасы оның астарлап айтылған ауыспалы, идиомалық мағыналары негізінде қалыптасады. Мақал мен мәтелдің айырмашылығын ажыратудың бір параметрі (өлшемі) осы т.б. [4, 56–57]. Жалпы сан есімдер көп зерттелген, тіпті қытай деректерімен салыстырылып зерттелген докторлық диссертациялар бар. Ұ. Шүленбаева. Мақал-мәтелдердегі киелі сандар. – Алматы, Ана тілі газеті. № 32, 2004; Р. Наурызбаева. Мақал-мәтелдердегі киелі сандардың мәнін ашу жолдары. // Бастауыш мектепте халықтық тәлім-тәрбие берудің шығармашылық жолдары. – Алматы, Білім. 2006 ж. Мақалалар жарияланған. Мақал-мәтел: сан

есім, жеті саны // ZHARAR. com/1448-san. сан, html; Сандарға байланысты мақал-мәтелдер // Sc 0011. Zharkain. agmoedu. kz/nems/ogen/id-11778; Stud. Kz/ makal-matelder/List/39. Бұл орайда Ш. Уәлихановты да айта кетеміз: Девятка-подарок или награда, состоящая из девяти ценных предметов: Число 9, по древним народным верованиям, считалось священным у многих народов и символизировало полноту возмездия или дара – деген [17, 346]. Н. Я. Марр өзінің «Сан есімдер туралы» сан есімдердің адам өмірінде маңызды орын алатынын атап өткен. Бұл орайда, Халықтар тіліндегі «тұрлаулы сан есімдер» сырына осы тұрғыдан біраз үніліс жасаған алғашқы ғалымдарымыз СССР Ғылым академиясының академигі В. М. Чернышев «жеті» санының орыс және өзге халықтар тілдерінде көптік мөлшерді паш ететін қалыптасқан жайы барын, кейбір сандардың сакраменталдық ұғымнан өзге тіл атауларындағы есептеу системасымен тарихи байланысы болғанын ескерткенін білеміз. С. Кеңесбаев «Жеті», «үш», «тоғыз», «қырық» пен байланысты ұғымдар (1946), Н. Уәлиев «Жұмбақ жетілер» екі мақаласы (1988), Наурыз (Үшi. Жетiсi. Қырқы. Жүзi. Жылы) (1991), Қазақ халқының салт-дәстүрлері (Жеті, тоғыз, он екі, қырық сандарына байланысты ырымдар) (1994), Е. Қойшыбаев (1973) т.б. атап өтуге болар еді.

Қорытынды

*ММ мына сандар жиі кездеседі (адам және малға қатысты: екі,); *ММ киелі сандар; *ММ этномәдени мәнді лексика;

*ММ этномәдени сөздерге түсінік беру (Этимологиялық, ҚТТС т.б. жұмыс жасау); *ММ мына сандар мазмұндық ұйқасқа қатысты құрылған; *Мақалмен тіркесіп келген сандар; *Мәтелмен тіркесіп келген сандар; *Мәтелдердегі эпитет пен теңеумен байланысты сан есімдер. *Сан есімді мәнді емес ММ (жеті қат жер, жеті қат аспан т.б.) кездеседі; *ММ сан есімдердің түрлері (қосымша арқылы) кездеседі.

Пайдаланған деректер тізімі

- 1 Әдеби мұры. «Жазушы» баспасы, Алматы, 1970 жыл, 10–11 б.
- 2 Түркістан уалаятының газеті. Алматы «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2003, 231, 232, 564, 566, 567 б.
- 3 Дала уалаятының газеті. – Алматы «Ғылым», 1994.
- 4 **Әбдуали Қайдар.** Халық даналығы. Тоғанай Т. – Алматы 2004, 5, 15, 56–57 б.
- 5 **Абай Құнанбаев.** Шығармаларының бір томдық толық жинағы. Қазақтың Мемлекеттік Көркем әдебиет баспасы, 1961 жыл, 443, 467–469 б.
- 6 **Мәшһүр-Жүсіп.** Қазақ шежіресі. Шығармалары. 10 том. ТОО НПФ «ЭКО», Павлодар, 2007. – 262 б.

7 **Мәшһүр-Жүсіп**. Шығармалары. 11 том. «ЭКО» ҒӨФ, Павлодар, 2007, 50, 146, 155, 156, 231–234, 234–238, 245, 296 б.

8 **Мәшһүр-Жүсіп**. (Қазақ фольклорының үлгісі) Шығармалары 5 том. –Павлодар, «ЭКО» ҒӨФ, 2005 ж. 40–103 б.

9 **Ғабдуллин, М.** Қазақ халқының ауыз әдебиеті. «Мектеп» баспасы, Алматы-1974, 77, 77–78, 77 б.

10 Тозған қазды топтанған қарға жейді. Алматы «Рауан» 1991, 117 б.

11 **Қоңыратбаев, Ә.** Қазақ фольклорының тарихы. Алматы «Ана тілі» 1991, 65 б.

12 **Қордабаев, Т.** Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы «Рауан» баспасы, 1991, 208–225, б.

13 **Оралбаева, Н., Мадина, Ғ., Әбілқасев А.** Қазақ тілі. Алматы, «Қазақ университеті» 1993, 92 б.

14 **Адамбаев, Б.** Халық даналығы. «Мектеп» баспасы, Алматы. – 1976, 8–10, 15 б.

15 **Жарықбаев, Қ.** Аталар сөзі-ақылдың көзі. Алматы «Қазақстан» 1980, 53 б.

16 **Қалиев, Ғ., Болғанбаев, Ә.** Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы, «Сөздік-Словарь» баспасы, 2006, 197–198 б.

17 **Валиханов, Ч.** Избранные произведения. М., Наука, 1987. – 346 с.

References

1 Ädebi müry. [literary nose] «Jazuşy» baspasy, Almaty, 1970 jyl, 10–11 b.

2 Türkistan ualaiatynyñ gazetı. [Turkestan ualayat newspaper] Almaty «Ğylym» ğylymi baspa ortalyğy, 2003, 231, 232, 564, 566, 567 b.

3 Dala ualaiatynyñ gazetı. [Newspaper of the Steppe Walayat] Almaty «Ğylym» 1994 j.

4 **Äbduali Qaidar.** Halyq danalyğy. [Abduali Kaidar. Folk wisdom] Toğanai T. Almaty 2004, 5, 15, 56–57 bet.

5 **Abai Qūnanbaev.** Şyğarmalarynyñ bır tomdyq tolyq jınağy. [Abay Kunanbayev. A complete collection of his works in one volume] Qazaqtyn Memlekettkı Kōrkem ädebiet baspasy, 1961 jyl, 443, 467–469 b.

6 **Mäshūr-Jūsıp.** Qazaq şeıresı. [Mashhur-Joseph. Kazakh Chronicle] Şyğarmalary. 10 tom. TOO NPF «EKO», Pavlodar, 2007, 262 b.

7 **Mäshūr-Jūsıp.** [Mashhur-Joseph] Şyğarmalary. 11 tom. «EKO» ĞÖF, Pavlodar, 2007, 50, 146, 155, 156, 231–234, 234–238, 245, 296 b.

8 **Mäshūr-Jūsıp.** (Qazaq föklorynyñ ülgısı) [Mashhur-Joseph. (Example of Kazakh folklore)] Şyğarmalary 5 tom. –Pavlodar, «EKO» ĞÖF, 2005 j. 40–103 b.

9 **Gabdullin, M.** Qazaq halqynyn auyz ädebieti. [Gabdullin, M. oral literature of the Kazakh people] «Mektep» baspasy, Almaty-1974, 77, 77–78, 77 b.

10 Tozğan qazdy toptanğan qarğa jeidi. [A worn-out goose is eaten by a crow in a group] Almaty «Rauan» 1991, 117 b.

11 **Qoңyratbaev, Ä.** Qazaq föklorynyn tarihy. [Konyratbayev, A. history of Kazakh folklore] Almaty «Ana tılı» 1991, 65 b.

12 **Qordabaev, T.** Qazaq til biliminiñ мәseleleri. [Kordabayev, T. problems of Kazakh linguistics] – Almaty «Rauan» baspasy, 1991, 208–225, b.

13 **Oralbayeva, N., Madina, Ğ., Äbulqaevğ A.** Qazaq tılı. [Oralbayeva, N., Madina, G., Abylkayev A. Kazakh language] Almaty, «Qazaq universiteti» 1993, 92 b.

14 **Adambaev, B.** Halyq danalyğy. [Adambayev, B. folk wisdom] «Mektep» baspasy, Almaty. – 1976, 8–10, 15 b.

15 **Jaryqbaev, Q.** Atalar sözi-aqyldyn közi. [Zharybayev, K. The Word of Ancestors is the source of reason] Almaty «Qazaqstan» 1980, 53 b.

16 **Qaliev, Ğ., Bolğanbaev, Ä.** Qazırғы qazaq tılınyn leksikologiasy men frazeologiasy. [Kaliyev, G., Bolganbayev, A. lexicology and phraseology of the modern Kazakh language] Almaty, «Sözdik-Slovär» baspasy, 2006, 197–198 b.

17 **Valihanov, Ch.** İzbrannye proizvedenia. [Valikhanov, Ch. selected productions] M., Nauka, 1987. – 346 s.

Материал баспаға 16.03.21 түсті.

A. K. Трушев, Г. К. Абишева

Торайгыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 16.03.21.

ТАЙНА ЧИСЕЛ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

В статье рассматриваются исследование казахских пословиц и поговорок. Так же пишется о теориятических различиях пословиц и поговорок с точки зрения ученых. Необходимо отметить, что впервые в систематическом научном контексте исследуются значения числительных в пословицах и поговорках. Также в ходе исследования определяются, что к таким общим признакам относятся: внешняя форма слов наличие структуры, сформированного на основе звучания и внутреннего смысла. А так же например такие особенные числа как «семь, девять, сорок семь» и др.

Ключевые слова: сложные слова, пословицы, поговорки, парные слова, фразеологизмы, парно-повторные слова, мақал мәтел, стиль, ғылыми, зерттеу, жеті, тоғыз, жиырма, аңшылық, егіншік, киелі т.б.

A. Trushev, G. Abisheva
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 16.03.21.

THE SECRET OF NUMBERS IN PROVERBS AND SAYINGS

The article deals with the research of Kazakh proverbs and sayings. It is also written about the theoretical differences between proverbs and sayings from the point of view of scientists. It should be noted that for the first time in a systematic scientific context, the values of numerals in proverbs and sayings are studied. For example, such special numbers as «seven, nine, forty-seven», etc.

Keywords: compound words, proverbs, sayings, paired words, idioms, duplicate words.

Теруге 16.03.2021 ж. жіберілді. Басуға 26.03.2021 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
1,80 Mb RAM

Шартты баспа табағы 17,0. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 3754

Сдано в набор 16.03.2021 г. Подписано в печать 26.03.2021 г.
Электронное издание
1,80 Mb RAM

Усл. печ. л. 17,0. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 3754

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz